

*Душан Достанић**

Институт за политичке студије, Београд

ОСВАЛД ШПЕНГЛЕР И ПРУСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ**

Сажетак

У чланку аутор испитује концепт пруског социјализма Освалда Шпенглера. У првом делу рада се Шпенглер приказује као политички писац, при чему се његова политичка мисао доводи у везу са његовим филозофским идејама. Као политички писац Шпенглер је припадао струји конзервативне револуције. У другом делу аутор покушава да истакне разлику између ове струје конзервативне мисли и либералног конзервативизма, указујући на утемељеност Шпенглеровог схватања социјализма у старијој конзервативној критици тржишта. У последњем делу се разматра Шпенглерово, конзервативно, схватање социјализма, његов утицај на немачку конзервативну револуцију, те значај у данашњем времену.

Кључне речи: Освалд Шпенглер, пруски социјализам, конзервативизам, конзервативна револуција

ШПЕНГЛЕР КАО ПОЛИТИЧКИ ПИСАЦ

Име Освалда Шпенглера (*Oswald Spengler*) пре свега се везује за филозофију повести, односно за теорију културе. При томе

* Имејл-адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

се, међутим, олако превиђа да је Шпенглер био и политички писац и то један од „вероватно публицистички најуспешнијих” (Sieferle 2019, 151) односно да је свакако спадао међу утицајније и значајније политичке мислиоце прве половине XX stoleћа. Имајући у виду да је Шпенглерово главно дело настало под великим утицајем културно-политичких услова,¹ да је производ једне кризне епохе, те да из њега логично следе политички закључци изнети у *Политичким списима* (Spengler 1934) јасно је да се Шпенглер као филозоф повести и теоретичар културе не може одвојити од Шпенглера као политичког писца. Наиме, управо „радикална и безилузорна дијагноза времена ствара позадину и претпоставку за елементе политичког мишљења које је Освалд Шпенглер формулисао пре свега у другој књизи *Пропасти Запада* у одељку *Филозофија политике*” (Kraus 2018, 120). То потврђује и Шпенглер када у уводу за спис о социјализму каже да је тај кратки текст произашао је из бележача за *Пропаст Запада*, и то управо за други том (Spengler 1920, 3).

Као политички писац, Шпенглер полази од претпоставке да се стварна политика врло често погрешно схвата. Кривицу за то он у првом реду сваљује на професионалне мислиоце. То је иста она критика политичких писаца и професора која се може пронаћи и у спису о социјализму. Зато Шпенглер жели да се уместо идеолошког система „створи једна *физиогномика* политике, онаква каква је у склопу целокупне историје заиста стварана, а не онаква каква би требало да буде” (Špengler 2003, 559–560). Он не жели да ствара планове за поправљање света који немају никакве везе са стварношћу, већ свој задатак поглавито види у томе да разуме и последњи смисао „великих чињеница”, да их види, осети у њима оно што је симболички значајно и да то опише (Špengler 2003, 560). Другим речима, Шпенглер полази од историјски фундиране политике. Он је реалиста, а не идеолог или пропагандиста. Према томе, њега не занимају конструкције о томе како би ствари требало да изгледају, него увек полази од онога што јесте. Зато се у свом сазнавању основних форми политичког мишљења и деловања Шпенглер

¹ У време када је писао прву књигу *Пропасти Запада*, која је изашла 1918. године, Шпенглер је још веровао у немачку победу у рату. Тако је књигу писао у нади да би могла да војној и политичкој елити Немачке буде од помоћи у стварању новог поретка у Европи после рата. Пораз и распад који је уследио су га изненадили, али га нису навели да ревидира своје прогнозе (Weißmann 2005, 20).

оријентише према историјском искуству. „У историјској стварности нема идеала; постоје само чињенице” (2003, 465). А чињеница повести је да је политика људска судбина и да се од ње не може побећи. Тако је за њега политика неодвојива од живота. „Људске струје бића називамо историјом, чим их уочимо као покрет; а род, народ, сталеж, нацију називамо историјом чим их уочимо као нешто што је покренуто. Политика је начин на који се покренуто биће одржава, *расте*, тријумфује над осталим животним струјама. *Цео живот је политика*, до сржи, у свим нагонским цртама. Оно што данас са задовољством обележавамо као ’животну енергију’ (виталност), оно ’то’ у нама које тежи напред и навише по сваку цену, слепи, космички, чежњиви нагон за виталношћу и моћи, који је попут биљке и расе везан за земљу, ’*домовину*’, она усмереност и принуђеност на деловање – то је заправо оно што свуда међу вишим људима, као израз политичког живота тражи велике одлуке и мора да их тражи, да би људи постали судбина или да би подносили судбину. У стварности постоји само раст или изумирање, треће могућности нема” (2003, 560).

На основу овог динамичног и виталистичког Шпенглеровог одређења политике изводе се сви остали елементи његовог политичког учења (Kraus 2018, 122). Одатле следи и његово схватање демократије, парламентаризма, слободе штампе и владавине новца, које долази до изражаја и у спису о социјализму. Иза свега тога као основно питање стоји питање моћи. Тако уставни и институционални аранжмани за Шпенглера имају другоразредну улогу у односу на моћ која делује из позадине и која се њима служи као оруђима. „А судбинско питање за стварну државу, не за ону која је створена у умовима, није питање о њеним идеалним задацима и подели, него о њеном *унутрашњем ауторитету*... Кључни проблеми нису у изради устава, [...] већ у сталности и надмоћности политичког вођства. Уколико се све то само по себи разуме, уколико се мање о свему томе говори и спори, утолико је држава савршенија, утолико је виши њен ранг, историјска животна способност, па тиме и судбина једне нације” (Špengler 2003, 465–466). На овом месту било би погрешно упасти у замку поједностављивања. Моћ није исто што и физичка снага, а „унутрашњи ауторитет“ не може се одржавати само помоћу материјалне силе, него и поверењем у способности које имају чак и противници. Дакле, моћ код Шпенглера произлази из познавања реалности, односно из способности да се препозна дати

положај и да се на основу њега политички делује. Ту се Шпенглер у потпуности слаже са још једним значајним савремеником – Карлом Шмитом (Carl Schmitt) – који је говорио: „Свака реч је одговор. Сваки одговор долази из питања. Свако питање долази из ситуације” (Mohler 2018, 11). С обзиром на првенство питања о положају, за Шпенглера је, као и за Бизмарка, политика уметност могућег (Spengler 2003, 567). Рођени државник је познавалац људи, ситуација и ствари (2003, 563). Он мора поседовати осећај за оно што је у датим условима могуће и изводљиво. На другом месту Шпенглер говори о „страхопоштовању према чињеницама” (Spengler 1933, 9). За државника као човека чињеница најважније је да схвата положај у коме се налази. Ни овде не треба упасти у замку поједностављивања ствари. Положај се не може изједначавати само са положајем у простору. Разумети свој положај значи разумети „време за које се рађамо. Ко не схвата и не наслућује најтајније силе времена, ко не осећа и на себи самом нешто сродно, што га вуче напред правцем који не може да се опише појмовима, ко запажа само оно што је површно, јавно мњење, крупне речи и дневне идеале – није дорастао догађајима времена. Он је у власти тих догађаја, а не они у његовој” (Spengler 2003, 564). Другим речима, ко нема осећај за време у коме живи и његове захтеве, тај не може бити државник.

Питање положаја не би требало схвати превише круто, јер се сваки положај одликује извесном мером еластичности. Имајући у виду ту еластичност Шпенглер жели да испита простор деловања у оквиру датог повесног момента. Тако он каже да је државна вештина „јасан поглед на велике линије које су непоколебљиво унапред повучене и сигурна рука за непоновљиво, за лично, за оно што у оквиру тих линија може од извесности неуспеха да оствари одлучујући успех” (2003, 568). И ово је једно од кључних места у Шпенглеровом схватању политике. Осећање за силе времена и смисао о сопственом положају значи да мерила не треба узимати из прошлости, али ни из површног посматрања садашњости, као ни из утопијских представа оних који желе да према својим конструкцијама поправљају свет. Нема смисла равнати се ни према ономе што је прошло, као ни према нашим жељама и хтењима. Шпенглер одбацује све политичке идеале који говоре о коначном стању повести или који пропагирају остварење неког коначног циља повести. „Живот нема никакав 'циљ'. Човечанство нема никакав циљ. Постојање света у коме ми на нашој малој звезди испредамо једну

малу епизоду је нешто сувише узвишено да би ништавности попут 'среће већине' могле бити циљ и сврха. У бесмислености лежи величина представе" (Spengler 1920, 80).

Ипак, важно је подвући да Шпенглеров реализам није реакционаран, ни рестаураторски, као што није ни демократски. Он не жели повратак у прошлост, већ неку нову форму,² нови облик за оно што „вечно важи". Попут Артура Мелер ван ден Брука (*Arthur Moeller van den Bruck*) и Шпенглер тражи конзервативце који умеју да створе ствари које су вредне очувања (Moeller van den Bruck 1923, 215). Заправо, према свом схватању политике Шпенглер представља једног од најзначајнијих представника немачке конзервативне револуције (Mohler, Weißmann 2005). Реч је о струји мишљења, и појму који је многим теоретичарима представљао нерешиву загометку, јер како је могуће бити истовремено и конзервативац и револуционар? Није, дакле, чудно што су и многи савременици били збуњени пред појавом те струје конзервативизма и што су неку ондашњи конзервативни часописи у Немачкој – попут традиционалистичког листа *Konservative Monatsschrift* – негативно оценили *Пропаст Запада* (Weißmann 2005, 19–20). Стога је оправдано поставити питање какав је то конзервативизам који Шпенглер заступа, или другачије речено, може ли се бити конзервативац и истовремено аргументовати у корист социјализма?

ЛИБЕРАЛНИ КОНЗЕРВАТИВИЗАМ ИЛИ КОНЗЕРВАТИВНА РЕВОЛУЦИЈА?

Уколико се међу конзервативце убрајају писци попут Лудвига фон Мизеса (*Ludwig von Mises*) или Фридриха фон Хајека (*Friedrich von Hayek*), односно политичари као Маргарет Тачер (*Margaret Thatcher*), Роналд Реган (*Ronald Reagan*), те Вацлав Клаус (*Vaclav Klaus*),³ онда је одговор на постављено питање негативан, и нема

² То се, уосталом, види и из једног његовог писма из 1918. године у коме он говори о „пруском државном социјализму" (Weißmann 2005, 21).

³ Хајек је на пример уврштен у антологију конзервативних текстова коју је уредио Џери Милер (*Jerry Muller*), као и у зборник радова који се бави представницима аустријског конзервативизма. Ноел О'Саливен (*Noël O'Sullivan*) такође убраја Хајека заједно са Милтоном Фридманом (*Milton Friedman*) међу либералне конзервативце, што чини и Роберт Низбет (*Robert Nisbet*) када међу заступнике конзервативизма поред ове двојице сврстава и Мизеса и Вилхелма Репкеа (*Wilhelm Röpkе*) чије се име често налази и у другим

много смисла говорити о конзервативизму и социјализму. Штавише, тада би се мирне душе могло закључити да су конзервативци поборници слободног тржишта и конкуренције те самим тим љути противници сваке врсте социјализма. Наравно, за такво мишљење није тешко пронаћи историјске аргументе, па се тако указује на Дејвида Хјума (*David Hume*) као на комбинацију политичког конзервативизма и представника комерцијалног духа (Muller 1997, 25; Hume 1994, 93-104, 105-114), или се тврди да је чак и Едмунд Берк (*Edmund Burke*) био „апостол *laissez fair-a*” који је ценио и поштовао Адама Смита (*Adam Smith*) и дивио се његовом *Богатству народа*, те да је тржишни поредак схватао као природни ред ствари (Nisbet 2003, 58).

Могуће је ићи и даље од овог историјског аргумента. Наиме, ако се прихвати мишљење Ноела О’Саливена који конзервативизам схвата као „филозофију несавршености”, односно „ограничени стил политике”, тешко би било наћи принципијелну замерку зашто би тако дефинисан конзервативизам био неспојив са тржиштем. Штавише, слободно тржиште на коме држава не интервенише и где се допушта да ствари иду својим током слаже се са идејом људске несавршености као и са ограниченом политиком, чији је циљ „очување разлике између приватног и јавног живота (или између државе и друштва)” (O’Saliven 2008, 18), односно очување аутономије пред силама неспутане државе. Тако није тешко уочити везу између спонтаног, историјски насталог поретка и деловања слободног тржишта. Заправо, из конзервативних премиса о људској несавршености, интелектуалној и когнитивној ограничености (Quinton 1976, 11; Muller 1997, 10), те о ненамераваним последицама људског деловања могуће је извести аргумент у корист тржишта, а против сваког облика планске привреде и социјализма, као што то, на пример, чини Хајек. Дакле, могло би се закључити да слободно тржиште и конзервативизам међусобно условљавају. Истовремено, тржиште се може посматрати и као средство друштвене дисциплине и као инструмент одржавања друштвене стабилности, на исти начин на који су то судство или полиција. На крају крајева, могло би се приметити и да неутрално и слободно тржиште само од себе ствара некакав ред и хијерархију.

зборницима који се баве конзервативном мишљу XX stoleћа (Muller 1997; Zeitz 1999, 325-350; O’Saliven 2008, 166-175; Nisbet 2003, 58, 114).

Посматрано из ове редукционистичке перспективе Шпенглерово пледирање за пруски, дакле конзервативни, социјализам постаје сасвим неразумљиво, ако не и бесмислено. Заправо, уколико би либерални конзервативизам који брани тржиште био једини истински конзервативизам, тада Шпенглер више не би био конзервативац већ једноставно социјалиста. Истина, то не би био марксистички социјализам, већ један другачији, национални социјализам. Стога и није чудо да поменути Хајек уз Вернера Зомбарта (*Werner Sombart*), Артур Мелер ван ден Брука, Фердинанда Фрида (*Ferdinand Fried*) и Шпенглера смешта међу интелектуалне претходнике националсоцијализма (Хајек 1997, 243–261). Полемички смисао Хајекове књиге писане 1944. године не може се превидети. За њега је социјализам негативна карактеристика и сви који не деле његов либерализам бивају жигосани као социјалисти – било да су леви или десни – односно као они који се крећу путем у ропство.

Невоља са оваквом Хајековом интерпретацијом није само у томе што олако у исти кош трпа различите идеје и свесно игнорише Шпенглерово противљење националсоцијализму, које је било видљиво већ 1924. године (Spengler 1934), а затим додатно наглашено у његовој књизи *Године одлуке* (Spengler 1933), нити што не обраћа пажњу на Розенбергове (Alfred Rosenberg) и Хитлерове нападе на Шпенглера,⁴ већ и у томе што занемарује дугу традицију конзервативне критике тржишта и конкуренције. Када се та традиција узме у обзир, однос између конзервативизма и слободног тржишта није ни близу онако једноставан као што то може деловати на први поглед. Такође, посматрано са становишта те идејне струје у оквиру конзервативизма Шпенглеров спис о социјализму који никаква аномалија, нити претеча националсоцијализма, већ једна карика у ланцу у дугој традицији конзервативне критике либерализма, парламентаризма и слободног тржишта. Да би се Шпенглеров

⁴ Розенберг је као водећи идеолог националсоцијализма Шпенглера напао још 1933, а Хитлер је исто учинио у свом говору од 1. маја 1935. године. Главна замјерка била је да Шпенглер не разуме централни значај појма расе, односно да расу схвата духовно, а не биолошки. Поред тога, Шпенглер је националсоцијалистима изгледао као сувише велики фаталиста. То, дакле, значи да је Шпенглеров спор са националсоцијалистима био начелног карактера. Још пре доласка Хитлера на власт Шпенглер је изражавао своја неслагања и скепсу према његовим државничким потенцијалима. Поврх тога, у светлу елиминације конзервативне опозиције 1934. године, Шпенглер је имао разлога да се плаши за сопствени живот (Мааб 2013, 95).

спис боље разумео потребно је пружити кратак преглед те конзервативне традиције. Другим речима, потребно је укратко представити однос конзервативаца према тржишту и конкуренцији. Имајући у виду да Шпенглер у првом плану има Пруску, неопходно је посебан нагласак ставити на традицију немачког конзервативизма.⁵

КОНЗЕРВАТИВНА КРИТИКА ТРЖИШТА

У европској аристократско-конзервативној традицији доста рано се уочава супротстављање града и села које ће са собом носити и супротстављање градске мануфактуре и трговине селу и пољопривреди. Нећемо погрешити ако кажемо да европска конзервативна традиција од својих најранијих почетака са подозрењем гледала и на трговину и на конкуренцију. Тако се, на пример, у оквиру немачке камералистичке традиције која је у немачким земљама доминирала све до пред крај XVIII столећа, владар представља као отац чија је дужност да се брине и унапређује материјално благостање својих поданика. Отац се стара да његова деца имају све што им је потребно у сврху унапређења савршенства свог унутрашњег и спољашњег стања, док су деца, са друге стране, дужна да чине оно што им њихов брижни родитељ налаже. У концепцији Лудвига фон Зекендорфа (*Veit Ludwig von Seckendorff*) разрађеној у његовој књизи *Teutscher Fürstenstaat* владар је дужан да помаже земљорадњу, мануфактуру и фабрике, контролише цене, да штити и регулише домаћу производњу, надгледа трговину са иностранством, као и да води рачуна о томе да имућни не отежавају положај сиромашних (Beiser 1992, 16). Поврх тога, владар би према Зекендорфу морао водити рачуна и о духовној добробити и доброј савести својих поданика. Стога је његова дужност да пази да им живот не буде сувише испуњен ужицима и обиљем. Ово наглашавање лоших страна луксуза посебно је интересно ако се посматра у оквиру доцнијих Зомбартових истраживања о вези између луксуза и капитализма (Sombart 1922). Заправо, већ у конзервативној литератури која настаје у периоду од XVI до XVIII века јавља се реч луксуз која се користи у прилично широком значењу. Ту ова реч неретко има призивок онога што ће се доцније називати новчаном привредом. Тако на пример Кондилис (*Panajotis Kondylis*)

⁵ За преглед конзервативног односа према тржишту и конкуренцији види (Dostanić 2022, 93–106).

скреће пажњу на поменутог Зекендорфа који је у своје време упозоравао на лоше стране луксуза, као и на злоупотребу трговине, истовремено се противећи претераном умножавању мануфактура и трговачких радњи. У складу с тим током целог XVIII столећа су из конзервативних кругова долазили позиви владарима да у својој политици акценат стављају на пољопривреду, а не на трговину (Kondylis 1986, 178-180).

Заправо, као што показује Кондулис, међу конзервативцима се већ у оно време може срести извештан негативан однос према новцу, новчаној привреди, као и свему ономе што је новац симболисао. На исти начин се у конзервативним круговима посматрала и трговина, а представници раног конзервативизма у суштини нису правили разлику између лихвара и трговца. У истом смислу су из тих кругова допирали и захтеви за ограничење трговине, односно за забрану камате, јер као што је сматрао Коук (*Coke*) „лихва је директно противна Божјем закону“ („usury is directly against the law of God“). Граф цу Золмс (*Graf zu Solms*) је примера ради тражио да се „сељаци и занатлије заштите од трговаца који све откупљују и носе ван земље, да би тако насталу несташницу надоместили увозом чиме штете домаћим занатлијама“ (Kondylis 1986, 179-180). Рани заступници конзервативизма такође су са истих позиција реаговали и против апсолутистичких покушаја да се укину цехови, дозволи слободан избор професија, односно да се уведе слободно предузетништво.

Иста одбојност према трговини наставља се и касније па је налазимо код Хердера (Herder) који тврди да је трговачки дух Холандије ову довео до њене неизбежне пропасти, која, истина, долази постепено. Трговачки дух и комерцијализација, према Хердеру, са собом доводе до моралне кварежи. Они истискују дух храбрости, предузетништва, стварне државничке мудрости и учености, те на крају све постаје роба и све је на продају. Трговачки дух лишава једну земљу генија (Herder 2008, 88-89). Тако се већ код Хердера среће аргумент да трговачки дух снижава културни ниво једне нације. На њега ће се доцније надовезати романтичарски конзервативци, те се и код њих може наћи јасна аверзија према трговини. Тако Новалис разликује „прави трговачки дух“ од његовог „бастарда“ (Novalis 1907a, 98). На другом месту Новалис упућује где треба тражити истински, креативни дух трговине. „Племенити трговачки дух и права veleпродаја цветали су само у средњем веку, а

посебно у време немачке Ханзе. Медичи, Фугери били су трговци какви би и требали бити. Наши трговци у целини, не изузимајући ни највеће, нису ништа него ћифте” (Novalis 1907b, 124-125). Према Новалису истински и племенити дух трговине цветао је у средњем веку, док је у његово време које је славило слободно тржиште тај племенити дух нестајао и трговину претварао у ситничави и рачунцијски посао.

Полазећи од Хердера и Новалиса немачки романтичари развијају снажну конзервативну критику капитализма. Треба, међутим, истаћи да та критика никако не подразумева и укидање приватног власништва над средствима за производњу. Романтичари су конзервативци, али згрожени оним што виде као негативне последице деловања тржишта и конкуренције. Можда најгора последица деловања ових сила, према романтичарима, била је опште опадање културе и морала, те стварања раздора и дисхармоније. Тржишна економија погодује расту материјализма и општем утилитаризму, цени се само оно што доприноси непосредном, физичком уживању те према томе не остаје места за духовност, културу, религију, филозофију и уметност. Новалис на то скреће пажњу у фрагментима *Вера и љубав или краљ и краљица*. Ту он уочава да растућа култура чини да човекове потребе постају разноврсније као и да све више „расте вредност средстава за њихово задовољење”, али истовремено примећује да морални став заостаје за овим процесом, док је „чулност сувише брзо освојила огроман простор” (Novalis 1907c, 158). Није тешко уочити да код Новалиса опстаје иста она одбојност према луксузу која је карактерисала и раније конзервативце. На истом трагу је и Фридрих Шлегел (*Friedrich Schlegel*) када у спису о свом путу у Француску каже да су „профит и зеленаштво” оно што свиме руководи и о свему одлучује (Schlegel 1966, 71-72). Не без одбојности Шлегел указује на трговачку ужурбаност Меца. На улицама је продавница до продавнице, свуда је маса људи и свуда влада метеж, а живот делује растворен у општој куповини и потрошњу. Ту се може наћи све да задовољи чулност, али ништа што би задовољило фантазију (Schlegel 1966, 69-70). Оно што романтичарима посебно смета је представа о томе да су све ствари отуђиве, а коју тржиште доноси са собом. Ако је трговина већ толико опасна, а то се посебно односи на спољну трговину, најбоље би било да се она некако дисциплинује. Управо то је оно на шта Шлегел мисли када у једном каснијем тексту предлаже да се искључиво држава сме

бавити трговином са иностранством (Schlegel 1964, 120, 129). Он, такође, сматра да Мецом, тим, трговачким градом, заправо влада безгранични егоизам. Међутим, на егоизму се не може заснивати заједница и добар политички поредак, што је примедба коју налазимо код Новалиса у фрагментима *Вера и љубав*. У том смислу тржиште, конкуренција и егоизам уништавају заједницу и органски поредак, што, према романтичарима, може довести до фаталних последица. Према Адаму Милеру (*Adam Müller*) новчана привреда је „најопштија манифестација асоцијалног духа, арогантног егоизма, безморалног одушевљења за лажни ум и погрешно просветитељство” (Müller 1921, 21). Она уништава солидарност и доброчинство међу људима. У том смислу Милер је спремно повукао паралеле између развоја просветитељства, политичке револуције у Француској и индустријске револуције у Енглеској.

Моралну квареж до које доводи тржишно оријентисана привреда подвлачи још један романтичар – Фридрих Шлајермахер (*Friedrich Schleiermacher*). Он наводи да људи који су осуђени да су милиони људи под притиском механичког рада, те да они који обављају досадне механичке операције немају више нити времена нити енергије да се посвете свом унутрашњем животу и свом односу према универзуму. „Не постоји већа препрека религији него што је то да морамо бити наши робови, а роб је свако ко мора извршити нешто што би требало да буде могуће да се уради помоћу мртве силе” (Schleiermacher 1799, 231). Као што је Шлајермахер жалио због пропадања религије, Шлегел је указивао на опадање филозофије и поезије, наглашавајући да „ништа није апсурдније него ограничавати и изоловати живот као један обичан занат, јер стварна суштина људског живота састоји се у целини, потпуности и слободној активности свих снага” (Schlegel 1975, 49-50). Идеју да подела рада која влада у индустријском друштву негативно утиче на човеков развој прихвата и Милер, тврдећи да човеку треба „кугласти простор” како би се слободно развијао у свим правцима, да би затим наставио. „Човеку је потребан свестран, може се рећи, кугласт простор његовог деловања, ма колико да је иначе мали и ограничен. У најмањој кугли је закон исти као и у највећој и у најсиромашнијем као и у најбогатијем човеку може владати исти закон, само када се обома дозволи да потпуно и у свим правцима буду оно што по свом положају могу бити. Али ако подела рада у великим градовима или индустријским и рударским провинцијама

исецка човека, потпуно слободног човека, на точкове, ваљке, жбице и осовине итд. наметне му потпуно једнострану сферу у већ и онако једностраној сфери збрињавања сопствених потреба, како се онда може захтевати да тај фрагмент треба да се сагласи са целим, потпуним животом и са његовим законом – или правом; како да се ромбови, троуглови и фигуре сваке врсте, које су исечене из кугле, изоловано свака за себе сагласе са великом куглом политичког живота и њеним законима?” (Müller 1921, 46-47).

Код Милара се посебно јасно уочава и недвосмислено опредељење против слободе тржишта и конкуренције. Милер наводи да је за продуктивност приватног богатства неопходно да оно буде у односу са општим богатством. Међутим, при томе не може бити речи о било ком општем богатству, већ о свом, сопственом, националном, отаџбинском, државном. Да би илустровао своју позицију немачки романтичар се позива на пример брачне везе. „Питање да ли сваком посебном и трајном индивидуалном богатству припада и одређено и трајно опште богатство, или да ли то приватно богатство безусловно мора задржати слободу да по нахођењу ступи у однос са сваком могућом земаљском општом имовином је исто што и питати да ли треба да постоји један одређени брак, и сакрамент брака, или свако може ступати у однос са свим припадницима другом пола без обзира на грађански поредак” (Müller 1921, 36). Безусловна слобода радиности и конкуренција, дакле, према Милеру, значе исто што и безусловна слободна љубав, односно крај грађанског поретка. Према романтичарима конкуренција и слободно тржиште не могу гарантовати добро целине.

Са овим неповерењем према тржишту руку под руку иде и романтичарска аверзија према новцу, при чему треба додати да су и други конзервативци, као на пример Берк и чак и либералнији Токвил, такође показивали анимозитет према флуидној, покретној, новчаној имовини, описујући је као главни разлог нестабилности која увек мора пратити средњу класу у њеним тежњама (Nisbet 2003, 81). Ако све није на продају то исто тако значи да се све вредности не могу изразити новцем. Милер и романтичари, наравно, не желе да укину новац, шта више, Милер тврди да не постоји друштво без новца јер новац је, у крајњем, симбол људске социјабилности, односно заједнице. Међутим, они желе да ограниче његову моћ, а најбољу брану владавини новца, према Милеру, представља традиционална пољопривреда и земљишни посед. За Милера, као уосталом

и за Берка, постоји рат између старог, племенитог земљишног и новог, новчаног богатства. Новац подразумева жељу за променом и нестабилност, док земљишни интерес тражи стабилност, ред и одговорност. „Делатна снага новца је велика и благословена када су јој супротстављене независна пољопривреда, персонална снага праве уметности, неплатива част и врлина и када је задржавају у благотворним оградама, укратко када постоје и неotuђиве ствари и недељиви рад једног вишег реда, који су једини у стању да поставе границе катастрофалном упаду новчаних интереса у свете ствари живота, зато што нису слепо уплетени у потребу за новцем и од њега подјармљени” (Müller 1921, 22). Моћ новца и индустрије могу се држати у границама само у оквиру сталешког поретка, дакле уз јаке сталешке, корпоративне и породичне везе. Једино тако се може успоставити равнотежа између плативих и неплативих, отуђивих и неotuђивих добара.

Милер и романтичари такође инсистирају на томе да тржиште и неограничена конкуренција доводе до повећања сиромаштва, и то не „природног” него „вештачког” сиромаштва које је последица неприродног пословног окружења. Вештачки сиромашни нису осиромашили само у материјалном погледу него уз њега иде и „лично и морално понижење” оних који у пуној снази живе у сиромаштву тј. у ропству, њима је одузет „самоосећај слободне активности”, а њихови суграђани их ниподаштавају (Müller 1921, 67, 68). Одатле Милер изводи закључак да ће такав поредак ствари неминуно довести до распада нације и поделе на онај „део који ради и плаћа таксе, и беспослени народ капиталиста и рентијера” (Müller 1923, 260-261), што би за последицу могло имати класну борбу и револуцију. Тако се може рећи да су романтичарски конзервативци „открили” социјално питање пре левих хегелијанаца односно сковали појам „пролетаријат” (Бадер).

Такође, романтичари инсистирају на неком облику социјалне правде. Милер, на пример, указује на двоструку природу рада, тиме што тврди да рад доприноси благостању онога који ради, али и благостању заједнице, те према томе радник треба да очекује две плате. Није дакле реч о милостињи која унижава људско достојанство, него је реч о заслуженој накнади.

Полазећи од свог схватања државе као „тоталитета свих људских ствари” (Müller 1936, 33) што имплицира укидање поделе између друштва и државе, Милер и романтичари нису имали никакав

проблем да прихвате државну интервенцију у привреди. Заправо, држава има апсолутни ауторитет у економским стварима и не може се говорити о некој аутономном тржишту (Müller 1922, 7-10). Такође, држава је дужна „да свим својим члановима обезбеди развој њихових различитих снага” (Müller 1921, 19). Другим речима, заједнице којима појединац припада дужне су да му обезбеде свагдашњи хлеб и да му дају гаранције да му он никада неће зафалити. Имајући у виду да је сваки човек увек део неке породице, корпорације, општине, сталежа, те да је са њима везан на живот и смрт, исте те институције не могу избећи обавезе према својим члановима, односно брига о њима спада у дужности институција.

Поред тога, држава се поново посматра као сила која треба да дисциплинује економске снаге. Према Шлегелу она има задатак да надгледа размену имовине и да уједињује све снаге ка истом циљу. Држава води рачуна да се на једној страни не нагомила сувише богатства, а на другој сувише сиротиње (Schlegel 1964, 120).

Овакав развој није карактеристичан само за немачке земље у XIX веку. Наиме, и у Француској су конзервативци са Лујем де Боналом (*Louis de Bonald*) на челу сматрали да су трговина, индустрија и велики градови једнако субверзивни за уређено друштво као и доктрине природног права јакобинаца. У граду се повећава удаљеност међу људима, слабе брак и породица и свему у животу се придаје новчани карактер (Nisbet 2003, 83-84). У Енглеској се сличне мисли срећу код Семјуела Колрица (*Samuel Coleridge*) који не верује трговини и безличној идентификацији људи са њиховим имовинским статусом. Он повезује трговачко богатство са неодговорношћу, насупрот непокретној својини и земљишној својини која је повезана са одговорношћу и идејом репрезентације. Поред тога, Колриц није спреман да држави потпуно негира право интервенције како би очувала органски поредак, а то значи и интервенцију у економској и социјалној сфери. Штавише, он прихвата и финансирање јавне потрошње из дефицита. Заједно са романтичарима Колриц тражи да се сваком појединцу обезбеди да развија способности суштинске за његову људскост (O'Saliven 2008, 107-108). Томас Карлајл (*Thomas Carlyle*) је сматрао да иза *laissez faire*-а либерализма стоји намера богатих да остварују своје себичне интересе. Британским конзервативцима XIX столећа није било странао да указују на заједнички циљ који су имали са чартистима, као што је и доцније Шпенглер указивао на сличности између

пруских конзервативаца и социјалиста. У поднаслову Дизраелијевог (*Disraeli*) романа *Сибил* стоји фраза „две нације”, а његова политика „једне нације” није ништа друго него покушај да се спрече и предупредје последице поделе Енглеске на „два народа”, богате и сиромашне. Тако је Дизраели, заправо, створио савез између конзервативаца и радништва. Овај савез није промакао ни Хајековом оку који је писао да су причу о лошем животу индустријских радника у Мидланду и Северној Енглеској током тридесетих и четрдесетих година XIX столећа лансирали земљопоседници и конзервативна штампа управо у оквиру своје борбе против закона о жити и слободне трговине (Најек 1967, 210-211). Дакле, аргумент да се у капитализму погоршава положај радника изворно не потиче од радикала и социјалиста већ од торијеваца.

Деветнаесто столеће, међутим, водило је и све јаснијим поделама у конзервативном табору. Ако не раније, од револуције 1848. године може се пратити покушај конзервативаца да се, колико је то могуће, приближе либералима. Међутим, тај тренд није карактеристичан за конзервативизам у целини и без остатка. Тако се са једне стране може пратити настанак социјално-конзервативног правца који се надовезује на Бадерове и Милерове идеје. Социјал-конзервативци уочавају тежину социјалног питања, схватајући га као кризу друштвеног живота која се не може решити или олакшати помоћу добровољних и милосрдних организација. Ову кризу, према Херману Вегенеру (*Hermann Wegener*), изазвале су социјално деструктивне силе привредног либерализма које су уништиле старе, традиционалне и органске структуре социјално-економског поретка и довеле до општег сиромашења и најразличитијих облика беде (Kraus 2000, 176). Да би се избегла зла радничке револуције потребно је спровести озбиљне структурне реформе и интегрисати радништво у државу. Тако се предлажу обухватне државне социјалне реформе које се очитују пре свега у новој социјалној политици. Лоренц фон Штајн (*Lorenz von Stein*)⁶ најважнији представник социјално конзервативизма, увиђа да су експлоатација и сиромаштво у свеобухватном смислу, а не само када је реч о условима живота нужни пратиоци индустријског друштва. Он каже да индустријско друштво са собом доноси и нову врсту сиромаштва, пауперизацију или масовно сиромаштво. „Са пуним правом се у новије време концентрише на

⁶ Детаљније о Штајну и идеји социјалног краљевства види (Dostanić 2014, 247- 260).

ово индустријско сиромаштво више него на иједан други вид сиромаштва. Јер, то није само случајно и пролазно стање, него је то неизбежна консеквенца индустријског друштва” (Stein 1850b, 75). Такође, Штајн се доста детаљно бави питањем на који начин увођење машина и кризе у трговини доводе до незапослености (Stein 1850b, 77-79). Међутим, код њега није реч само о материјалној беди у којој живе радници. Штајн је заинтересован и за њихово духовно сиромаштво, јер свакодневно понављање истих радњи не избацује само тело, него и дух из његове природне равнотеже (Stein 1850b, 80). Он, такође, уочава да се радницима одузима свака могућност да се уздигну из свог положаја. Пауперизација добија свој пуни садржај када се схвати да то није више само обично сиромаштво једног дела радничког сталежа, нити обично осиромашење у индустријским односима, него да је реч о сиромаштву које се само изнова производи, о сиромаштву које постаје наследно (Stein 1850b, 83). Штајн ставља нагласак на сиромаштво као на наследно стање, које се стално обнавља. Дакле, реч је о квалитативно новој појави, јер док обично сиромаштво настаје због недостатка рада, а тиме и наднице, пауперизација се производи помоћу рада и наднице. Другим речима, радници више нису у стању да се из свог положаја издигну помоћу сопственог рада. Рад, дакле, не ослобађа како су то некада веровали филозофи, него потчињава.

Супротстављеност између рада и капитала, богатих и сиромашних, према Штајну води само у даље конфликте, а њена логична последица је социјална револуција, односно једнако насилни покушаји контрареволуције. Да би предупредио избијање револуције, са свим грозотама које тако нешто носи са собом Штајн се залаже за обухватне реформе, немајући при томе намеру да брише друштвене неједнакости као такве, уништава хијерархију, нити да укида антагонизам између рада и капитала за који верује да ће постојати све док буде постојало и људско друштво (Stein 1850a, XXIII). Такође, Штајн не заговара ни укидање приватне својине, јер као и други конзервативци сматра да својина омогућава слободу. Решење које он предлаже сасвим је другачије од Марксовог. Његова реформа подразумева омогућавање радницима да дођу до својине и образовања, односно да се помоћу сопственог рада уздигну из стања сиромаштва. „Одређење личне слободе у овом друштву лежи дакле у томе да последњи радник има могућност да постане поседник капитала” (Stein 1850a, CXXVIII). У позадини Штајновог

система јасно се виде типични конзервативне поставке, те се тако и код њега може наћи идеја да неспутане силе тржишта и конкуренције када им се допусти да делују без ограничења уништавају заједницу, односно воде потчињавању и неслободи. „Али, на другом месту, у том принципу друштва нужно се губи заједница, пошто је индивидуалном интересу сваки облик заједнице потребан као средство за појединца, а не за целину. Међутим, заједница је, као што смо показали, апсолутни услов за развитака сваког појединца. На тај начин произилази да принцип друштва, индивидуални живот и његов највиши развој, непрестано укида свој услов, заједницу индивидуа и уздизање појединца кроз заједницу” (Stein 1956, 29). Решење овог проблема Штајн види у држави. Она треба да очува заједницу и да омогући индивидуалан развој свих, а не само неких. Она је „организам, који по својој природи не може да има никакав посебан интерес, који ће напротив, заступати интересе свих појединаца. То је, најзад, један организам који ће у бескрајној разноликости појединачних интереса, као и у супротностима између посебних и класних интереса, већ изграђених у самостална дела, поставити себи као задатак и као највиши морални циљ оно што је пробитачно за све истовремено” (Stein 1956, 30). Овај задатак држава није у стању да реши ако истовремено нема довољну моћ да себи (односно општем интересу) потчини сваки појединачни или класни интерес. Она, дакле, захтева покораване свих, те према томе, држава не наступа међу супротстављеним интересима само као неутралан арбитар, него и као најмоћнија страна која захтева покорност свих. Она обједињује воље свих појединаца у једну вишу вољу. У друштвеним конфликтима држава делује као судија и модератор. Јасно је да у Штајновом систему нема места за либерално схватање државе као ноћног чувара. Држава не само да има право да се меша у привредне токове, него она има моралну обавезу то да чини. Тако заштита радничких интереса постаје обавеза државе. Оваква Штајнова схватања окруњена су његовом идејом социјалног краљевства, те се он може сматрати првим теоретичарем социјалне државе. Штајнов, а у још већој мери Вагенеров краљ је краљ у старој, конзервативној интерпретацији. Он је отац и заштитник народа. Према речима Карла Родбертуса (Carl Rodbertus) и у народној привреди се мора владати. Поново, није тешко уочити сличности између Шпенглерових и Штајнових размишљања о држави.

Иако је Штекерова (*Adolf Stöcker*) Хришћанско-социјална радничка странка пропала на изборима већ само стварање ове партије говори о правцу у коме се кретао конзервативизам пред крај XIX века. У одређеном смислу ово конзервативно наглашавање социјалних реформи значило је и одвајање од староконзервативног идеала сталешког друштва, као и признање да дотадашња политика није у стању да реши проблем пауперизације. Овај разлаз пада у очи код Вагенера који каже да више нема сталежа, те да се ради о томе да се створи нешто ново што би томе одговарало (Kraus 2000, 188). Управо преко Вагенера, који је био Бизмарков саветник, Штајнове социјал-конзервативне идеје деловале су на великог канцелара и његове социјалне реформе. Слободно се може рећи да је са Дизраелијем и Бизмарком конзервативизам постао социјалан.

На последице комерцијализације и деструктивно дејство тржишта указује и Леон Блоа (*Léon Bloy*) описујући последице пословне логике. Он у Бизнису препознаје „мистериозно божанство” које замењује сва друга божанства (Bloy 1922, 34).

Конзервативци током XX века одлазе још даље. Тако помиња-ни Зомбарт пише да је капитализам изгубио своју динамику и зара-стао у сало. Када супротставља карактер Немаца и Енглеца Зомбарт говори о херојима и трговцима, при чему се трговачки дух Енглеца посматра као низак и користољубив, за разлику од херојског духа Немаца који знају за вредније ствари од новца. Већ ту је присутно оно разликовање између Енглеца и Пруса, *homo economicus*-а и *homo heroicus*-а, на које се надовезује Шпенглер. Иако са приметним социјалистичким набојем Зомбартово дело заправо рециклира старе конзервативне мотиве (Zombart 2018). Није, дакле чудно што се и Зомбарт експлицитно позива на Адама Милера и Фихтеа. Исто се може рећи и за Томаса Мана (*Thomas Mann*) и његова *Разматрања једног неполитичког* (Mann 2001). Његова подела на културу и цивилизацију, на Немачку и Запад, одговара подели на конзервативне, аристократске Немце и декадентне, материјалистичке, индивидуалистичке, трговце са Запада. Ернст Јингер (Ernst Jünger) и Карл Шмит (Carl Schmitt) потпуно одбацују грађански поредак, „трговачки морал” и буржоаски дух, а самим тим и принципе тржишта и конкуренције. Ханс Фрајер (Hans Freyer) је са становишта етничког национализма критиковао тржишну привреду зато што она разара народ (Volk) и национални идентитет. Фрајер је од Мезера и Хердера преузео поштовање за партикуларизме, јединствености и

културне посебности, критикујући капитализам који те посебно-сти поништава и животу одузима смисао који може да му да само колективитет као што је народ и посебна народна култура. На крају, Фрајер закључује да је отворено друштво – друштво без смисла (Muller 2002, 278-282). У овом контексту занимљиво је такође и Јингерово супротстављање радника и буржуја, при чему Јингер са поносом признаје да Немац никада није био добар грађанин (Jünger 2014, 15). То признање такође треба сматрати протестом против либерализма и генерално комерцијализације. Мелер ван ден Брук био је конзервативац који је желео да ствара поредак који је вредан очувања, при чему су у том новом поретку социјалистичке идеје имале посебно место, па је у својој борби против марксистичког социјализма могао да каже: „Сваки народ има свој сопствени социјализам” или још отвореније „непријатељ конзервативаца је либерал” (Moeller van den Bruck 1923, 200). „Либерализам је поткопао културе, он је поништио религије. Он је разорио отаџбине. Он је био саморастакање човечанства” (1923, 80). Та болест слабости је одувек постојала. Она је одговорна и за пропаст Грчке и исто духовно начело среће су у просветитељству.

У Француској Шарл Морас (*Charles Maurras*) сматрао је да су капитализам и плутократија криви за уништење традиционалног друштва колико и радикални демократи и социјалисти. Морас се грози економског и друштвеног поретка који је препуштен сукобу слепих личних интереса и несавладивој потражи за индивидуалним напредовањем (Maurras 1970, 265). Уместо прокламованог раја еманципација од окова традиционалног друштва у замену нуди ново ропство безличним силама новца које немају никакав осећај одговорности. „Ова најапсолутнија доминација, и најнеодговорнија од свих, је, међутим, она која влада у земљама које се називају напредним. У Америци она почиње да тежи више од религије, што не успева у Европи само зато што је стављена под туторство политичке моћи када је заснована на крви” (Maurras 2016, 7). Тако се и код Мораса у заоштреној форми понавља стари конзервативни став да политика мора имати примат над економијом, да је средњи век био бољи од модерног друштва и да се безличним силама новчане привреде морају супротставити силе крви и традиције.

СОЦИЈАЛИЗАМ У ОКВИРУ МИСЛИ КОНЗЕРВАТИВНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

У оквиру ове конзервативне традиције треба посматрати и Шпенглеров спис о социјализму. Он пише са тих позиција, схватајући пруску традицију као базу на којој се може формирати једна нова форма која би Немцима могла да гарантује будућност. Стога је код Шпенглера Фридрих Велики, а не Маркс означен као творац пруског социјализма (Spengler 1920, 6). Шпенглер жели да се надовеже на Фридриха Великог, Карла фон Штајна и Фихтеа. Са те стране он је у праву када потенцира сличности између пруских конзервативаца и социјалиста у њиховим илибералним, антикапиталистичким и антипарламентаристичким позицијама (63). Заправо, Шпенглер иде и даље тврдећи да Немци једноставно не могу другачије, те да је социјализам део њиховог карактера.

На основу своје анализе положаја Шпенглер закључује да је време либерализма чак и у Енглеској дошло до краја. Парламентарна демократија је у суштини само плутократија, владавина новца. Након потрошеног либерализма долази социјализам као форма будућности. „’Држава будућности’ је чиновничка држава. То спада у неизбежна крајња стања, која следе из претпоставки наше, у свом правцу утврђене цивилизације” (90). Остаје једно отворено питање какав ће тај социјализам бити, да ли ће доћи одозго или одоздо, односно да ли ће то бити пруски или англо-саксонски, конзервативни социјализам чиновника или милијардерски социјализам приватника. „Требало би, дакле, такође и с обзиром на величанствено образовање тог идеала у типу Јенкија, говорити о милијардерском социјализму и чиновничком социјализму. Првome припада човек попут Карнегија, који је најпре велики део целокупног народног богатства претвара у приватно богатство и затим га на блистав начин сасвим суверено троши за јавне сврхе. Његова изрека: ’Ко умре богат, умире срамно’ садржи високо схватање воље за моћ над целином. Али не треба погрешно схватити дубоку везу овог приватног социјализма, који у крајњим случајевима није ништа до диктаторска управа народном својином, са социјализмом чиновника и организатора (који може бити врло сиромашан), како је он у Бизмарку и Бебелу равномерно изашао на видело” (45). Стога код Шпенглера главно питање постаје да ли ће економија владати државом, или држава економијом, односно хоће ли моћ бити сконцентрисана у рукама

плутократије или бирократије. Као што смо видели, снажна скепса према сили новца и страх од неодговорне доминације капитала представља константу конзервативне мисли.

Шпенглер следи старије конзервативце и када акцентује везу између унутрашње и спољне политике, указујући на чињеницу да ниједан народ није сам на свету. Зато он говори о природном односу између унутрашње и спољне политике, „од којих она прва јесте ту искључиво ради оне друге, а не обрнуто” (Spengler 2003 570-571). То, дакле, значи да унутрашња мера слободе директно зависи од геополитичког положаја земље.

Међутим, циљ Шпенглеровог дела није само да понавља старо конзервативно наслеђе, већ оно истовремено представља и покушај редефиниције социјализма, односно покушај да се социјализам као појам одвоји од марксизма, да му се да конзервативно значење, те да се такав социјализам уклопи у шири конзервативни поглед на свет. Као што Шпенглер примећује, у његово време је социјализам био „парола свих парола” (Spengler 1920, 3) и његов циљ је био да се та парола реинтерпретира и учини употребљивом за десницу. Како пише Зиферле (*Rolf Peter Sieferle*) реч је о „револуционарном повезивању (посткапиталистичког) социјализма и (предкапиталистичког) етоса дужности”. „У жељи широких слојева за ’социјализмом’ изражава се побуна против демократске владавине новца” (Sieferle 2019, 164-165). Ипак, та побуна може бити успешна једино ако се повеже са пруском традицијом. Тако Шпенглер инсистира на разлици између марксизма и правог социјализма, при чему се марксизам гледа као на обрнуту слику либерализма. Према Шпенглеру, реч је о два лица исте медаље. Зато је марксизам снажан само у негативном, само у рушењу, а беспомоћан у оном позитивном.

Поред тога, за Шпенглера социјализам није егалитаристички. Он не подразумева политику изједначавања. Социјализам није чак ни начин елиминације разлика у богатству, нити пут ка остварењу материјалног благостања. Напротив, смисао социјализма је да животом не доминира супротност између богатих и сиромашних, већ ранг који дају успех и способност. Ту је социјализам друго име за меритократију, односно „чиновнички принцип”. Он је ствар способности, а не хтења (Spengler 1920, 98). Слично је и код Фердинанда Фрида за кога је социјална односно социјалистичка држава била она која представља народ, која га заступа и која свакоме јамчи оно што је његово. У том смислу је јасно да социјална држава

за овог конзервативног револуционара није значила исто што и за марксисте, већ остварење принципа *suum cuique*. Социјализам је код конзервативаца начин успостављања њиховог схватања правде, а не правде као једнакости. Другим речима, тај конзервативни, немачки социјализам се није бавио питањима материјалног благостања или класне борбе, већ је тражио уједињене у оквиру нације и указивао на комплементарност различитих класа, које је желео да стави у службу целине, односно племенитих вредности. Ту, као у систему гилди и еснафа, сваки мали члан представља неопходан део динамичне целине. Тако је за Шпенглера питање које се поставља како да се једном конкретном политичком јединству (нацији) уз помоћ социјализма да нова, ефективнија друштвена и привредна форма. Полазећи од свог схватања положаја он на социјализам гледа као на одговор стање људи касне културе. Он је за њега последња могућност да се „буде у форми” за поражене Немце. Стога Шпенглер на крају свог списка и каже: „Треба нам чврстина, треба нам храбра скепса, треба класа социјалистичких владарских приroda. Још једном: социјализам значи моћ, моћ, и увек изнова моћ. Планови и мисли без моћи нису ништа” (Spengler 1920, 98). Као што смо видели, то је сасвим у складу са Шпенглеровим схватањем политике која се не оријентише према идеалима – као што је на пример једнакост – него према конкретном положају у коме се политичко јединство налази. Будући да овај социјализам не рачуна са остварењем опште једнакости, Шпенглер и други конзервативни револуционари не доводе у питање постојање приватне својине. Када Шпенглер говори о подржављењу он нема на уму одузимање имовине, што јасно ставља до знања. Држава је у таквом социјализму, као што су је схватао и Фон Штајн, надстранички, независни ауторитет или судија.

При томе је потребно још једном подвући да Шпенглер нема у виду никакву универзално социјалистичко решење које би требало применити на све људе на свим местима. Напротив, као што подвлачи и Мелер ван ден Брук, сваки народ има сопствени социјализам. Ово одбијање универзалних и коначних решења проистиче и из Шпенглеровог генералног одбацивања универзализма.

Треба поменути да је књижица *Прустово и социјализам* имала приличан утицај на мислиоце млађе генерације у Немачкој, па је до 1932. године изашло око 80.000 примерака (Weißmann 2005, 22). Тај текст је „једно време играо велику улогу у продору социјалистичког

тока мисли у редове грађанског младог национализма” (Paetel 1995, 17). Под Шпенглеровим утицајем су се чак и поједини социјалисти окренули од странке, као што је случај са синдикалним вођом Аугустом Винигом (*August Winnig*) који је првобитно припадао умереном крилу Социјал-демократске партије. Винигов каснији политички програм био је „шпенглеровски” (Mann 2005, 29). Тај програм подразумевао је борбу против републике, капитала и Версајског уговора, као и ослобођење радништва од духовног вођства грађанских пребега. Под Шпенглеровим утицајем Вининг је од социјалисте прешао у табор младоконзервативаца.

Са друге стране, већина социјалиста није дочекала Шпенглеров спис са одобравањем. О њему су се негативно изразили не само Валтер Бенјамин (*Walter Benjamin*) и Курт Тухолски (*Kurt Tucholsky*) већ и главни представник националбошевизма Ернст Никиш (*Nikisch*), који је у Шпенглеровом *Пруству* видео само стару ауторитарну државу и заваривање радништва (Maaß 2013, 37-38). Шпенглеров пројекат искључивао је Никишове радикалније реформе.

Наравно, највећи утицај Шпенглер је постигао међу интелектуалцима конзервативне револуције. У основи Шпенглеров спис се сасвим уклапао у основне контуре овог правца, јер истовремено одбацује и либерализам (скупа са парламентаризмом) и марксизам, и тражи прегруписивање на конзервативним позицијама, што подразумева отклон од реакционарних очекивања обнове царства какво је било пре избијања рата. У том смислу треба схватити Шпенглерово залагање за симбиозу старог духа пруства са радништвом новог времена. Са младоконзервативним групама око Хајнриха фон Глајхена (*Heinrich von Gleichen*), Едуарда Штадлера (*Eduard Stadtler*) и Мелер ван ден Брука Шпенглер је одржавао лични контакт. Упркос разликама између Мелера и Шпенглера обојица су веровали у нужност „немачког социјализма” и били огорчени противници либерализма. Међутим, Шпенглер се временом развијао са кругом младоконзервативаца.

На много бољи пријем Шпенглерове идеје су наишле у круговима националних револуционара, што се може приписати и заједничким интересом за Ничеову филозофију. Ово се пре свега односи на Алберта Ерих Гинтера (*Albrecht Erich Günther*) који је под Шпенглеровим утицајем такође писао о потреби успостављања социјализма, (Weißmann 2005, 24), а међу оне који су стајали под Шпенглеровим утицајем спада и Ернст Јингер. Ипак, као што

показује Молер, (Armin Mohler) Шпенглер никада није у потпуности припадао ниједној струји унутар конзервативно-револуционарног правца (Mohler, Weißmann 2005).

АКТУЕЛНОСТ ШПЕНГЛЕРОВОГ СПИСА ДАНАС

Иако је спис о социјализму објављен пре више од 100 година, не може се рећи да је он изгубио на важности. То показују и поједини млађи аутори који се попут Себастијана Маса (*Maaf*) или Давида Енгелса (*David Engels*) надовезују на Шпенглера. Тако Мас указује на актуелност Шпенглерове критике глобалне, међународне привреде и капиталистичког система (Maaf 2013, 51-52). Према Енгелсу данас велике компаније попут Гугла, Мајкрософта, Амазона или Икее промовишу културно и политички левичарски поглед на свет и оне су тренутно најважније силе иза „псеудосоцијалистичког великог ресета” (Engels 2022, 31). Сасвим на Шпенглеровом трагу и Енгелс намерно говори о „псеудо-социјализму”, јер сматра да либерализам и социјализам нису супротстављене силе, већ силе које се срећу полазећи са различитих тачака, уједињене у истој „материјалистичкој слици човека” (32). Дакле, левичари и либерали су поново, као и код Шпенглера, виђени као два лица исте медаље. За тај чудни спој ултралиберализма и социјализма Енгелс користи Шпенглеров појам „милијардерски социјализам”. Другим речима, оно што је Шпенглер описивао као европску будућност постало је наша садашњост, а Шпенглеров Карнеги се данас презива Сорош (*Soros*). Након пада комунизма у Европи капитализам више није морао да се прерушава у „социјално-тржишну економију” и „милијардерски социјализам” постао је све евидентнији и све радикалнији. „Тај процес добро илуструје оно што је Џорџ Сорош рекао новинару из своје пратње у Темешвару (данас Темишвар у Румунији) 1993: ’Само напишите да се бивша совјетска империја данас зове Сорошево царство’” (Bekeš 2022, 140).

Енгелс констатује да је „милијардерски социјализам” заснован на елиминацији средње класе, која је класични носилац грађанских и демократских идеала. Након њене елиминације све што остаје је међународна, либерална, супербогата елита с једне стране, која захваљујући својим финансијским ресурсима располаже контролом над владама, дубоком државом, медијима и са друге осиромашене и обесправљене масе којима се манипулише социјалистичким

средствима (хлеба и игара) и које су политичком индоктринацијом и етничко-културном фрагментацијом, као и страхом од тероризма и пандемија лишене сваког осећаја солидарности и самосвести (Engels 2022, 33).

Енгелс следи Шпенглера и када примећује да је повратак у пређашње стање немогућ. Стари свет и изгубљен и ламентирање над тим губитком не поможе. Средња класа се не може више спасити, као ни социјално-тржишна привреда и грађанска демократија.⁷ Све то припада том изгубљеном свету. Политички систем се неповратно трансформисао у функционалну структуру ауторитарне елите. Имајући то у виду и Енгелс подвлачи да ће држава будућности свакако бити „чиновничка држава”. Права политичка одлука је, стога, одлука о томе ко ће бити цезаристички лидер који ће помоћу сопствене харизме и војне моћи успети да стабилизује све нестабилнији плутократски систем (Engels 2022, 35). Право питање је, дакле, као и за Шпенглера, да ли ће економија владати државом или ће држава контролисати економију.

Међутим, Енгелс ипак не остаје само на понављању онога што је писао Шпенглер, него на његовом трагу нуди своју пројекцију да ће на Западу „милијардерски социјализам” коначно бити превазиђен нечим што се може сматрати „каролиншком” обновом (36). Енгелс се, као историчар Рима, ту позива на пример краја Републике и долазак Августа. Укратко, он сматра да ће политички систем будућности више личити на неку верзију средњег века, каролиншко царство (*Sacrum Imperium*) него на моделе из XIX или XX века (37).

На овом месту не може се улазити у критичку процену његових закључака, као ни у то могу ли се из примера Рима изводити поуздане предикције везане за данашње време. Оно што је, међутим, неспорно је да Шпенглеров спис остаје вредно средство за разумевање данашњице.

РЕФЕРЕНЦЕ

Beiser, Frederick C. 1992. *Enlightenment, Revolution, and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*, Cambridge: Harvard University Press.

⁷ Сличне дијагнозе стања нуди и Кондилис (Kondylis 2010).

- Bekeš, Marton. 2022. „Mi domoroci“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 181, Novi Sad.
- Bloy, Léon. 1922. *Exégèse des lieux communs*. Mercure de France.
- Dostanić, Dušan. 2014. „Ideja socijalnog kraljevstva Lorenca fon Štajna“. *Kultura polisa*. godina XI, br. 25. Novi Sad, str. 247- 260.
- Dostanić, Dušan. 2022. „Are Free Market and Competition Conservative Values?“. in Dušan Dostnaić, Aleksandar Novaković (ed.) *Conservatism and Capitalism: An Unease Dialogue?*. Belgrade: Institute for Political Studies.
- Engels, David. 2022. „Billionaire’s Socialism“. in Dušan Dostanić, Aleksandar Novaković (ed.), *Conservatism & Capitalism. An Uneasy Dialogue?*, Belgrade: Institut for Political Studies.
- Hayek, Friedrich A. 1967. „History and Politics“, in *Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hajek, Fridrih August fon. 1997. *Put u ropstvo*, preveli Zoe Pavlović i Miroslav Prokopijević. Novi Sad: Global Book.
- Herder, Johann Gottfried. 2008. *Journal meiner Reise im Jahr 1769*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Hume, David. 1994. *Political Essays*. Cambridge: Cambridge University Press,.
- Jünger, Ernst. 2014. *Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt*. Stuttgart: Klett-Cotta,.
- Kondylis, Panajotis. 1986. *Konservativismus, geschichtlicher Gehalt und Untergang*. Sttutgart: Klett-Cotta.
- Kondylis, Panajotis. 2010. *Der Niedergang der bürgerlichen Denk-und Lebensform. Die liberale Moderne und die massendemokratische Postmoderne*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kraus, Hans-Christof. 2000. „Hermann Wagener (1815-1889)“. in Bernd Heidenreich (Hrsg.) *Politische Theorien des 19. Jahrhunderts III. Antworten auf die soziale Frage*. Wiesbaden: Hessische Landeszentrale für politische Bildung.
- Kraus, Hans-Christof. 2018. „Oswald Spengler, Der Untergang des Abendlandes (1918/1922)“. in Manfred Brocker (Hrsg.) *Geschichte des politischen Denkens. Das 20. Jahrhundert*. Berlin: Suhrkamp.

- Maaß, Sebastian. 2013. *Oswald Spengler – Eine politische Biographie*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Mann, Thomas. 2001. *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Wiggo. 2005. „August Winnig – Ein preußischer Sozialist“. *Sezession*.
- Maurras, Charles. 1970. „The Politics of Nature“. in J. S. McClelland (ed.), *The French Right*, New York and Evanston: Harper & Row, Publishers.
- Maurras, Charles. 2016. *The Future of the Intelligentsia & For a French Awakening*. London: Arktos Media.
- Moeller van den Bruck, Arthur. 1923. *Das dritte Reich*. Berlin: Das Ring.
- Mohler, Armin, Weißmann Karlheinz. 2005. *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Ein Handbuch*. Graz: Ares Verlag.
- Mohler, Armin. 2018. *Notizen aus dem Interregnum*. Schnellroda: Antaios Verlag.
- Müller, Adam. 1921. *Ausgewählte Abhandlungen*. Jena: Gustav Fischer.
- Müller, Adam. 1922. *Versuche einer neuen Theorie des Geldes*. Jena: Gustav Fischer.
- Müller, Adam. 1923. *Schriften zur Staatsphilosophie*. München: Theatiner Verlag.
- Müller, Adam. 1936. *Die Elemente der Staatskunst*. Berlin: Haube & Spener.
- Muller, Jerry, Z. 1997. *Conservatism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Muller, Jerry. 2022. *The Mind and Market: Capitalism in Modern European Thought*, New York: Anchor Books.
- Nisbet, Robert. 2003. *Konzervativizam: san i stvarnost*. Zagreb: Politička kultura.
- Novalis, Friedrich von Hardenberg. 1907a. „Nachlase von Bülow“. in Jakob Minor (Hrsg.) *Novalis Schriften*, Dritter Band. Jena: Verlag bei Eugen Dieberichs,.
- Novalis, Friedrich von Hardenberg. 1907b. „Blüthenstaub“. in Jakob Minor (Hrsg.) *Novalis Schriften*. Zweiter Band, Jena: Verlag bei Eugen Dieberichs.

- Novalis, Friedrich von Hardenberg. 1907c. „Glauben und Liebe oder der König und die Königin“. in Jakob Minor (Hgs.) *Novalis Schriften*, Zweiter Band, Jena: Verlagt bei Eugen Dieberichs.
- O'Saliven, Noel. 2008. *Konzervativizam*, preveo Miša Đurković. Beograd: Ukronija, Centar za konzervativne studije.
- Paetel, Karl Otto. 1995. *National-bolschewismus und nationalrevolutionäre Bewegungen in Deutschland*. Schnellbach: Verlag Bublies.
- Quinton, Anthony. 1976. *Politics of Imperfection*. London, Boston: Faber & Faber.
- Schlegel, Friedrich, 1964. „Die Entwicklung der Philosophie in zwölf Büchern“. in Ernst Behler (Hrsg.) *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, Band 13. München: Ferdinand Schöningh Verlag.
- Schlegel, Friedrich. 1966. „Reise nach Frankreich“. in Ernst Behler (Hrsg.) *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, Band 7. München: Ferdinand Schöningh Verlag.
- Schlegel, Friedrich. 1975. „Über die Philosophie. An Dorothea“. in Ernst Behler (Hrsg.) *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, Band 8. München: Ferdinand Schöningh Verlag.
- Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel. 1799. *Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*. Berlin: Johann Friedrich Unger.
- Sieferle, Rolf Peter. 2019. *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*. Berlin: Landtverlag.
- Sombart, Werner. 1922. *Luxus und Kapitalismus*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Spengler, Oswald. 1920. *Preußentum und Sozialismus*. München: C. H. Beck.
- Spengler, Oswald. 1933. *Jahre der Entscheidung*. Erster Teil, München: C. H. Beck.
- Spengler, Oswald. 1934. *Politische Schriften*. München, Berlin: C. H. Beck Verlag.
- Stein, Lorenz von. 1850a. *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*. I Band, Leipzig: Verlag von Otto Wigand.

- Stein, Lorenz von. 1850b. *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*. II Band. Leipzig: Verlag von Otto Wigand.
- Stein, Lorenz von. 1956. *Begriff und Wessen der Gesellschaft*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Špengler, Oswald. 2003. *Propast Zapada*, knjiga druga, preveo Vladimir Vujić. Beograd: Utopija.
- Weißmann, Karlheinz. 2005. „Spengler und die Konservative Revolution“. *Sezession*, S. 19-25.
- Zeit, Christian. 1999. „Die Gesellschaftstheorie Friedrich August Hayeks“. in Robert Rill, Ulrich E. Zellenberg (Hrsg.), *Konservativismus in Österreich*, Graz, Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, S. 325-350.
- Zombart, Verner. 2018. *Trgovci i junaci. Patriotska promišljanja*, preveo Aleksa Buha. Beograd: Društvo za privrednu istoriju, Institut za evropske studije.

Dušan Dostanić*

Institute for Political Studies, Belgrade

OSWALD SPENGLER AND PRUSSIAN SOCIALISM

Resume

In this article, the author examines Oswald Spengler's concept of Prussian socialism. In the first part of the work, Spengler is presented as a political writer, and his political thought is connected with his philosophical ideas. As a political writer, Spengler belonged to the stream of conservative revolution. In the second part, the author tries to emphasize the difference between this current of conservative thought and liberal conservatism, pointing out that the roots of Spengler's understanding of socialism lie in the older conservative criticism of the market. In the last part, the author considers Spengler's conservative understanding of socialism, its influence on the German conservative revolution, and its importance in today's times.

Keywords: Oswald Spengler, Prussian Socialism, Conservatism, Conservative Revolution

* E-mail address: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 05. јануара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 06. фебруара 2024. године.